

УДК 377.121.22

В.С. Товстоган

ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОЇ ВИРОБНИЧОЇ АДАПТАЦІЇ ВИПУСКНИКІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Товстоган В.С. Професійно-трудова компетентність як необхідна передумова успішної виробничої адаптації випускників спеціальної школи.

В статті розглядається професійно-трудова компетентність як інструмент забезпечення виробничої та соціальної адаптації випускників спеціальної школи, дається авторське тлумачення професійно-трудової сталості. На основі авторської програми дослідження отримані та проаналізовані результати професійно-трудової сталості вихованців спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), визначені фактори, що впливають на процес їхньої соціально-трудової адаптації. Встановлено зв'язок успішності працевлаштування випускників із успішністю навчання їх у школі, соціально-психологічними умовами в сім'ї, зацікавленістю близьких у виборі професійного шляху дитиною. Аналізуються катамнестичні дані з позиції умотивованості учнів навчатися професії, оцінки ними уроків трудового навчання. Порівняння отриманих результатів дослідження з опублікованими даними в літературних джерелах дозволило дійти висновку про низький рівень професійної стійкості сучасних випускників. В статті зазначається, що для вчителя-дефектолога катамнестичний метод слугує засобом критичного осмислення своїх здобутків і прорахунків, підставою для планування та впровадження необхідних змін у навчально-виховний процес: варіативність програм навчання, встановлення зв'язків з виробництвом, вивчення потреб ринку праці, започаткування профорієнтаційної роботи в молодших класах,

врахування інтересів учнів та їх батьків. Наголошується на можливості розв'язання поставленої проблеми в навчальному процесі спеціальної школи шляхом формування в учнів з вадами психофізичного розвитку професійно-трудової компетентності, як інтегрованого результату педагогічного, психологічного і соціального впливів в системі професійно-трудового навчання.

Ключові слова: виробнича адаптація, професійно-трудова компетентність, випускники спеціальної школи, катамнестичне вивчення.

Товстоган В.С. Профессионально-трудова компетентность как необходимая предпосылка успешной производственной адаптации выпускников вспомогательной школы.

В статье рассматривается профессионально-трудова компетентность как инструмент обеспечения производственной и социальной адаптации выпускников коррекционной школы, дается авторское толкование профессионально-трудова устойчивости. На основе авторской программы исследования получены и проанализированы результаты профессионально-трудова устойчивости воспитанников специальных школ (школ-интернатов), определены факторы, которые влияют на процесс социально-трудова адаптации. Установлена связь успешности трудоустройства выпускников с успешностью учебы их в школе, социально-психологическими условиями в семье, заинтересованностью близких в выборе профессионального пути ребенком. Анализируются катамнестические данные с позиции мотивации учеников относительно обучения профессии, оценки ими уроков трудового обучения. Сравнение полученных результатов исследования с опубликованными данными в литературных источниках позволило прийти к заключению о низком уровне профессиональной устойчивости современных выпускников. В статье отмечается, что для учителя-дефектолога катамнестичний метод служит средством критического осмысления своих достижений и просчетов, основанием для планирования и внедрения необходимых изменений в

учебно-воспитательный процесс: вариативность программ обучения, установление связей школы с производством, изучение потребностей рынка труда, проведение профориентационной работы, начиная с младших классов, учет интересов учащихся и их родителей. Подчеркивается о возможности решения поставленной проблемы в учебном процессе специальной школы путем формирования в учащихся с нарушениями психофизического развития профессионально-трудовой компетентности, как интегрированного результата педагогического, психологического и социального воздействий в системе профессионально-трудового обучения.

Ключевые слова: производственная адаптация, профессионально-трудовая компетентность, выпускники специальной школы, катamnестическое изучение.

Tovstogan V.S. Vocational and work competence as a prerequisite for successful production adaptation of graduates of special school.

The article deals with vocational and work competence as a tool for industrial and social adaptation of graduates of a special school, given the author's interpretation of professional and labor stability. Based on the author's research program and in analyzing the results obtained professional employment stability of pupils in special schools (boarding schools), certain factors that affect the process of their social adaptation. The connection between the successful employment of graduates with their academic success in school, social and psychological conditions in the family, close interest in choosing a career path child. Follow-up data are analyzed from the perspective of students' motivation with respect to vocational training, evaluation of the lessons of labor training. Comparison of the results of research with published data in the literature allowed to come to the conclusion that a low level of professional stability of modern graduates. The article notes that teachers pathologists katamnesticzny method is a means of critical reflection on their achievements and failures, the basis for planning and implementing the necessary changes in the educational process: the variability of training programs, networking schools with production, study the needs of the

labor market, career guidance work, starting with the lower grades, the interests of students and their parents. Emphasizes the possibility of solving the problems in the learning process through the formation of a special school to students with impaired mental and physical development of professional competence and labor, as a result of the integrated pedagogical, psychological and social impacts in the vocational and labor training.

Keywords: industrial adaptation, professional and labor competencies, graduates of a special school, a follow-up study.

Професійно-трудова підготовка у корекційній педагогіці розглядається одночасно як засіб формування компенсаторних механізмів (емоційно-вольова сфера, психомоторика, сенсорно-перцептивна сфера: окомір, кольоросприймання, такильні відчуття тощо) і як умова підготовки та реалізації життєвих планів у випускників спеціальних шкіл (В.І. Бондар, В.В. Засенко, Г.М. Дульнєв, А.А. Корнієнко, Г.М. Мерсіянова, Н.П. Павлова, Б.Й. Пінський, В.М. Синьов, Н.М. Стадненко, І.В. Татяничкова, К.М. Турчинська, О.П. Хохліна та ін.) [1; 3-6].

На систему трудового навчання і виховання в спеціальній школі в нинішніх соціально-економічних умовах покладаються нові функції і завдання – підготовка особистості випускника, здатного запропонувати якісні послуги на ринку праці в доступних для нього сферах промислового, сільськогосподарського виробництва та побутового обслуговування. Ефективність цієї роботи визначається різними показниками, критеріями: рівнем соціалізації випускників школи, показниками професійно-трудової адаптації (О.К. Агавелян, В.І. Бондар, А.М. Висоцька, А.А. Гнатюк, В.Ю. Карвяліс, С.Л. Мирський, Г.М. Мерсіянова, І.С. Моргуліс, А.І. Раку, К.В. Рейда, Б.Я. Тейвіш, О.П.Хохліна та ін.) [1-3], соціальної адаптації (В.В. Засенко, А.Г. Кирилова, Н.П. Коркунов, Л. Плох, А.В. Погосов, В.М. Синьов, І.В. Татяничкова та ін.) [4, с. 27], побутової (Н.І. Видрич, Л.С. Дробот, С.Ю. Конопляста, Г.М. Мерсіянова, А.І. Раку, В.П. Старцева), виробничої психологічної адаптації (А.М. Висоцька) [2, с. 4-14], «соціальної зрілості»

(В.І. Бондар) [1, с. 67], результатами працевлаштування, зокрема, продовженням трудової діяльності за професійним напрямом, обраним у школі, чи після закінчення СПТУ – «професійною стійкістю» (К.М. Турчинська) [6, с. 30-32] та ін.

Професійно-трудова (виробнича) адаптація ученими нерідко трактується в широкому сенсі – як складова соціальної адаптації, і тому вживають термін «соціально-трудова адаптація», підкреслюючи зв'язок виробництва з соціальними потребами, соціальним характером взаємовідносин.

У нашому дослідженні результативність процесу соціалізації (а саме: працевлаштування) випускників спеціальних (допоміжних) шкіл будемо оцінювати та аналізувати з точки зору компетентнісного підходу, упровадженого МОН України в систему загальної і спеціальної середньої освіти (відповідно 2011 і 2013 р.р.). В нових освітніх державних стандартах критерієм сформованості навчальних досягнень випускника загальноосвітньої школи визначені компетентності, як інтегровані показники, які мають забезпечити конкурентоспроможність його на ринку праці. Принагідно наголосимо на важливості таких складових професійно-трудової компетентності: «Я хочу» (психологічний аспект), «Я можу» (педагогічний аспект), соціально-трудова зрілість особистості (виховання соціальної компетентності в сім'ї, школі, суспільстві): їх органічна динамічна єдність забезпечують високі рівні функціонування професійної сталості [6, с. 32-33], соціально-трудової зрілості [1, с.68-69], і слугують, на нашу думку, «інструментом», основою, для виконання умов успішної трудової реабілітації, соціально-трудової адаптації, подальших етапів соціалізації: індивідуалізації, інтеграції, як фахівців.

Учений-дефектолог В.І. Бондар, допускає, що поняття «компетентність», «компетенція» можна вживати як синоніми понять «соціально-трудова адаптація», «трудова реабілітація», «соціально-трудова зрілість» [1, с. 66].

Перефразовуючи слова відомого вченого—дефектолога В.М. Синьова, зазначимо, що «усі ці досить складні взаємовідношення між явищами розвитку, соціалізації, корекції, компенсації, адаптації в процесі навчання і виховання розумово відсталого дитини ... (спрямовані на) ...забезпечення максимального формування адаптивних можливостей особистості і створення умов її позитивної самореалізації» [4, с. 27]. Дійсно, всі функції і види діяльності корекційного педагога в ідеалі мають забезпечити формування такого вихованця, який здатен буде до самореалізації в соціумі. А умовою, або мінімально можливою оцінкою щодо здатності до самореалізації в професійному плані має слугувати професійно-трудова компетентність.

На думку фундаторів компетентнісного підходу в Україні (Н. Бібік, С. Бондар, О.Пометун, О. Овчарук та ін.), саме компетентнісний підхід (як освітній процес) передбачає на виході зі школи «отримати» компетентного випускника, здатного до саморозвитку, самовдосконалення і самореалізації (як його кінцевий результат).

Метою нашої статті є дослідження професійно-трудової сталості випускників спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), з'ясування факторів, які так чи інакше впливають на процес соціально-трудової адаптації. На основі аналізу результатів дослідження професійного шляху вихованців школи будуть запропоновані шляхи покращення системи професійно-трудового навчання в аспекті сучасного компетентнісного підходу.

Оскільки об'єктом нашого дослідження виступає процес виробничої (соціально-трудової) адаптації, зупинимось на визначені понять «соціальна адаптація», «виробнича адаптація», «професійно-трудова сталість».

Під соціальною адаптацією розуміємо «процес і результат пристосування людини до соціального середовища на основі оволодіння соціально-нормативною поведінкою, виконання вимог суспільства, які ставляться до особистості у відповідних ситуаціях» [4, с. 20].

Виробнича адаптація – це процес взаємодії двох систем: людини і виробничої організації, який відбувається на основі виробничої діяльності. Виділяють такі види виробничої адаптації: а) формально-виробнича - адаптація до формальної організації виробництва, яка регулює поведінку членів даної організації, б) соціально-психологічна, яка включає систему психологічних міжособистісних стосунків, в) професійна адаптація - процес становлення людини як професіонала [2, с. 20-22]. Саме від першого етапу адаптації, тобто від характеру входження робітника до формальної організації виробництва, залежить, наскільки успішною буде його виробнича адаптація у цілому.

До критеріїв сформованості соціально-трудової адаптації учнів з вадами інтелекту, на думку В.І. Бондаря, слід віднести такі: по-перше, світогляд, морально-етичні поняття; по-друге, психологічну готовність особистості до трудової діяльності, опанування нею та її здійснення; по-третє, практичну готовність учня до діяльності у певній галузі; в-четвертих, соціальну зрілість особистості, набуття досвіду поведінки в колективі [1, с.68-69].

Показником результативності соціально-трудової реабілітації розумово відсталих К.М. Турчинська вважає дані, що стосуються професійної сталості випускників допоміжних шкіл, під якою розуміє інтенсивність, дієвість і сталість професійної спрямованості.

Ми під «професійно-трудовою сталістю» будемо розуміти стійко умотивовану, позитивно окрашену, максимально тривалу в часі діяльність за фахом, отриманим в процесі професійного навчання.

Для проведення дослідження нами були використані такі методи: опрацювання педагогічних і медичних даних у справах учнів, вивчення професійно-трудової сталості та соціально-трудової адаптації випускників з допомогою анкет; бесіди з випускниками, членами їх сімей, бесіди з учителями і адміністрацією шкіл, опитування випускників за розробленою нами анкетною.

Дослідження проводилось у 2009-2015 роках, яким було охоплено 150 випускників спеціальних (допоміжних) шкіл (шкіл-інтернатів) міст України: Києва, Миколаєва, Сум, Херсона і Херсонської області. Вік респондентів - від 18 до 23 років.

За медичними даними склад обстежених був неоднорідний: серед них зустрічалися підлітки з неускладненою формою олігофренії (F-70) – 100 чоловік (66,7%), з порушенням нейродинаміки – 39 чоловік (26%), решта – дементні (шизофренічна та епілептична деменція).

Завданням дослідження передбачалося вивчення катамнестичних даних випускників упродовж п'яти років.

Насамперед нас цікавило, яким чином включаються у професійну діяльність вихованці спеціальних шкіл, наскільки затребованою є професія, отримані знання, вміння, які вони здобули в процесі навчання в школі (СПТУ), чи задоволені вони роботою, з'ясувати роль сім'ї, школи, СПТУ в їхньому працевлаштуванні, з'ясувати труднощі, з якими вони зустрічаються тощо.

Аналіз отриманих даних продемонстрував, що такий показник, як прагнення продовжити навчання за професією, отриманою в школі (професійна сталість), різниться залежно від регіону: 15% - в Херсонському регіоні, 30% - в Києві і Сумах, 45% - в Миколаєві, що визначається рядом факторів, зокрема потребами регіону в робітничих спеціальностях, якістю профорієнтаційної і професійно-трудової роботи в школі, роботою з батьками тощо.

Перелік професій, які опановують випускники спеціальних шкіл у СПТУ, ненабагато ширше від переліку шкільних профілів професійно-трудового навчання - це плодоовочівник (плодоовочівник-виноградар), гончарна справа, кондитер-повар, маляр-штукатур, плиточник-лицювальник, швачка, столяр, автослюсар, чоботар, тракторист.

Результати обстеження показали, що лише 21 чоловік (14%) від загальної кількості обстежених, які закінчили СПТУ (за професією, якій

навчалися у школі), змогли продовжити діяльність на виробництві до 2015 року. Цю групу осіб склала група підлітків з неускладненою формою олігофренії (18 осіб) і три особи – з порушенням нейродинаміки. Успішність зазначених учнів у школі корелює з успішністю їх на виробництві (19 з них мали відмінні оцінки, двоє – оцінку «добре»). Соціальні умови, в яких виховувалися ці підлітки, характеризуються як задовільні. Зразком для наслідування соціальної поведінки для них слугував хтось один із близьких: матір, батько, брат, сестра, рідше – опікун.

Проте значно більша частина випускників, а це – 22%, була працевлаштована не за отриманою спеціальністю, решта - з різних причин, як видно з таблиці 1, не були працевлаштовані.

Таблиця 1

Результати працевлаштування випускників спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів)

Загальна кількість випускників	Працевлаштовані після СПТУ за отриманою професією на 2015 р.	Працевлаштовані родичами, знайомими	Працевлаштовані за іншою спеціальністю самостійно	Знаходяться на утриманні батьків	Безпритульні, жебраки	Втрачено зв'язок
150 (100%)	21 (14%)	19 (12.7%)	14 (9.3%)	72 (48%)	18 (12.%)	6 (4%)

Випускники, які не змогли працевлаштуватися за отриманим профілем трудового навчання, як правило, працюють різноробочими, вантажниками, прибиральниками, двірниками, посудомийниками, на будівництві (підсобними робітниками), рідше зустрічаються - автослюсар, працівник зеленхозу, повар, тракторист. Усі вони не тільки не використовують спеціальні знання, уміння, отримані в школі чи СПТУ, але й не мають перспективи отримати іншу спеціальність через те, що не мають цензової освіти. Такою працею зайняті 9.3% обстежених випускників, які отримали допомогу в працевлаштуванні, переважно від товаришів, знайомих, іноді – вчителів. Трохи більша частина випускників була працевлаштована рідними та близькими – (12.7%). Це вказує на те, що в роботі з батьками існує

достатній резерв щодо здійснення профорієнтаційної роботи в спеціальній школі, щоб її ігнорувати. Недостатня участь учителів спеціальної школи в подальшому працевлаштуванні випускників наносить їм певну шкоду через те, що близькими не беруться до уваги психофізичні можливості підлітка, структура і рівень вираженості дефекту, і це неодноразово фіксувалося нами в бесідах. У подальшому це слугує причиною зміни професії, діяльності.

Не покращує суттєво ситуацію щодо працевлаштування і закінчення розумово відсталими СПТУ. Аналіз даних обстеження показав, що близько 36% випускників СПТУ не закінчують його (відраховуються), 10% - змінюють спеціальність на суміжну, не можуть працевлаштуватися – в середньому кожний третій випускник СПТУ: Лише 22.7% випускників СПТУ (з 64% тих, хто їх закінчив) були працевлаштовані, що видно на таблиці 2. Значна частина дівчат, переважно зі шкіл-інтернатів, поповнили лави жебраків, або ведуть асоціальний спосіб життя.

Таблиця 2

Результати працевлаштування вихованців спеціальних шкіл після закінчення СПТУ

Кількість учнів, що вступили до СПТУ	З них планують навчатися за спеціальністю, отриманою в школі	Закінчили СПТУ	Працевлаштовані за спеціальністю після закінчення СПТУ	Працюють протягом трьох років після закінчення СПТУ за фахом
150 (100 %)	45 (30%)	96 (64%)	34 (22.7%)	21 (14%)

Аналіз відповідей працевлаштованих випускників стосовно якості адаптації в робочому колективі показав низькі соціальні претензії, невибагливість їх: 30% опитаних задоволені ставленням до них у колективі і стільки ж - умовами праці, «все нормально» - відповіли 20%. 20% хотіли б покращити умови праці, 10% – збільшити заробітну платню і стільки ж бояться, що за умови зміни роботи з іншою роботою не впораються. В той же час молоді робітники в приватній бесіді скаржаться на те, що досвіду

спілкування в колективі у них бракує, коли трапляються непорозуміння, часто не розуміють, чого їх сварили. Вони прагнуть спокійного ритму роботи, щоб їх хтось опіував, коли ж вимагають виконувати роботу швидко – нічого не встигають зробити, або отримують брак.

Таким чином, професії, яким навчають учнів у спеціальних школах, а саме: швачка, слюсар, столяр, чоботар (ремонт взуття), квітникарство (сільськогосподарська справа), будівельна справа (штукатур-маляр, плиточник-облицювальник), випускники працевлаштовуються рідко. Це негативно позначається на процесі їхньої виробничої, соціальної, психологічної адаптації.

Найбільшу групу обстежених склали юнаки, що знаходяться на утриманні батьків чи опікунів: 48%. Отримані ними трудові компетенції виявилися незатребуваними на ринку праці. Жодного разу вони так і не спромоглися працевлаштуватись.

Цікаво було співставити отримані дані з результатами вивчення цих самих учнів на етапі закінчення ними школи (школи-інтернату) – в 2009 році.

Так, було з'ясовано, що навчатися за спеціальністю, ориманою в школі, планує лише 30% опитаних. Це одна із можливих причин, якими можна пояснити те, що значна частина вихованців змінила свою спеціальність відразу після закінчення школи чи СПТУ.

Крім того нами проводилося опитування учнів старших класів у визначених для обстеження спеціальних школах – з 5-го по випускний класи. На питання «Про яку професію ти мрієш, чи хотів би (хотіла б) більше дізнатись або прочитати?» Аналіз відповідей показав, що переважна більшість учнів 5–8-го класів «мріє» про професії, не пов'язані з тими, що вивчаються у школі: міліціонером, лікарем, водієм-дальнобійником, банкіром, бізнесменом, рекламним агентом, учителем тощо. І тільки у випускному класі відбувається різка зміна уподобань школярів: більшість із них адекватно оцінює свої можливості та планує своє професійно-трудове

майбутнє. Але уявлення у випускників про професії залишаються поверховими, неконкретними, розмитими.

Аналізуючи критерії, за якими учні обирають собі професію, часто зустрічаємо варіант відповіді: «цікава, подобається». На уроках трудового навчання вони найбільше цінують (серед наведених нами варіантів) «можливість навчатися тому, що потрібно в житті», «цікаво проведені уроки», «майстерність учителя». Таку оцінку учнями старших класів уроків трудового навчання можна охарактеризувати, як пасивно-споглядальну, а не активну чи частково пошукову. Відповіді учнів свідчать про те, що на уроках менше уваги надається таким аспектам, як «можливість перевірити свої здібності чи продемонструвати їх оточуючим», «отримати можливість вибору професії». Ще менше уваги, вважають школярі, приділяється «умінню спілкуватись», не сприяють вихованню впевненості у своїх силах, здібностях. Як позитивний напрямок роботи слід відзначити увагу вчителів на економному використанні матеріалів при розкрої, розмітці.

Важливо зазначити, що серед особистісних якостей учні цінують найбільше такі як «вихованість», «уміння прощати», «працелюбність», а найнижчими в рейтингу оцінок виявилися «вимогливість до себе», «широка обізнаність, ерудиція», «дисциплінованість», «сила волі». Ці дані продемонстрували слабкі місця у навчально-виховній роботі школи: те, що є важливим у процесі формування професійно-трудова компетенцій в учнів - на останньому місці (за виключенням «працелюбності»).

Отже, учні, не маючи чітких уявлень стосовно запропонованої школою чи обраної ними професії, нерідко помиляються в процесі побудови власних професійних планів, оскільки не можуть співвіднести свої знання, уміння, особисті якості з майбутньою професією.

Порівнюючи наведені результати з даними професійної стійкості, які в минулому отримали вчені-дефектологи: В.Ю. Карвяліс (1973) – 50.8%, О.К. Агавелян (1974) – 42%, Д.Є. Горелов (1975) – 47%, А.І.Раку (1979) – 38.75%, можна зробити висновок, що сталість, як основний показник ставлення учнів

до обраної професії, отриманої в процесі професійно-трудового навчання, в сучасних соціально-економічних умовах суттєво погіршився. Набуття іншої спеціальності випускниками після закінчення школи потребує додаткової перепідготовки, а отже - додаткових затрат часу, витрат державних чи особистих коштів. Все це негативно позначається на формуванні особистості розумово відсталого підлітка, його соціально-трудої адаптації.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі (певні) висновки: по-перше, існує певна залежність між рівнем адаптації і якісною характеристикою структури дефекту; по-друге, успішність учня в школі і рівень його подальшої соціально-трудої адаптації пов'язані між собою; по-третє, на подальшу трудову адаптацію випускника значний вплив справляють соціальні фактори, зразок соціальної поведінки батьків, рідних; в-четверте, систематичне використання катанестичного методу в корекційній педагогіці дозволяє педагогічному колективу спеціальної школи (в першу чергу, класному керівнику, вихователю, медичним фахівцям) налагодити співпрацю з батьками учнів, починаючи з першого класу щодо профорієнтаційної та іншої пропаганди спеціальних знань стосовно їхніх дітей. В-п'яте, для вчителя-дефектолога катанестичний метод слугує засобом критичного осмислення своїх здобутків і прорахунків, і відповідно - підставою для планування та впровадження необхідних змін у навчально-виховний процес.

На нашу думку, засобами його подолання можуть бути такі: 1) тісна співпраця спеціальних шкіл із Державною службою зайнятості з метою вивчення потреб регіону у робітничих спеціальностях, 2) прогнозування цих потреб у перспективі, і відповідне впровадження в навчальний процес старшокласників програм із професійно-трудового навчання; 3) налагодження контактів із підприємствами, де учні зможуть проходити відповідну практику; 4) підтримання зв'язку з керівниками СПТУ, технічних коледжів тощо на рівні управлінь освіти, щоб випускники спеціальних шкіл могли потрапити не в одну професійну групу, яку для них визначить технічне

училище, а в ті, які потрібні підприємствам регіону; 5) застосування психолого-педагогічного супроводу юнаків під час навчання їх у СПТУ чи в перші роки після працевлаштування.

Результати проведеного дослідження продемонстрували нагальну потребу в зміні методичних підходів вчителя-дефектолога щодо результативності корекційного навчально-виховного процесу. Це стосується відсутності на уроках тісної взаємодії базових складових навчальної діяльності: змістових, процесуальних і мотиваційних компонентів, недооцінка рефлексійного компонента, не достатня увага процесу формування в учнів досвіду самостійної діяльності, які складають сутність трудової компетентності, негативно позначаються на усіх складових соціалізації випускників.

Список використаних джерел

1. Бондар В.І., Рейда К.В. Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів: Навчальний посібник. – К.: «МП Леся», 2010. – 168 с. **2. Висоцкая А.М.** Повышение эффективности производственной адаптации выпускников вспомогательной школы в процессе обучения швейному делу: Методические рекомендации. – Кировоград, 1992. – 39 с. **3. Мерсіянова Г.М.** Підвищення ефективності трудового навчання розумово відсталих школярів на основі удосконалення його змісту /Г.М.Мерсіянова // Теорія і практика олігофренопедагогіки – 2006. - №1. – С.31-45. **4. Синьов В.М.** Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина I. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 238 с. **5. Стадненко Н.М.,** Корнієнко А.А. Деякі умови формування позитивного ставлення до професійно-трудоного навчання в учнів допоміжної школи // Вопросы дефектологии: Вып.12. – К.: Рад. школа,1978. – С.47-53. **6. Турчинська К.М.** Профорієнтація во вспомогательной школе. – К.: Радянська школа, 1976. – 126 с.

References

1. Bondar V.I., Rejda K.V. Osoblivosti formuvannja trudovoji kompetentnosti rozumovo vidstalih uchniv: Navchalnij posibnik / V.I.Bondar, K.V. Rejda– K.: «MP Lesja», 2010. -168s. **2. Vysotskaia A.M.** Povyshenye efektyvnosti proyzvodstvennoi adaptatsyy vypusknykov vspomohatelnoj shkoly v protsesse obuchenya shveinomu delu: Metodycheskye rekomendatsyy. – Kyrovohrad, 1992. – 39 s. **3. Mersijanova G.M.** Pidvishhennja efektyvnosti trudovogo navchannja rozumovo vidstalih shkoljariv na osnovi udoskonalennja jogo zmistu /G.M.Mersijanova // Teorija i praktika oligofrenopedagogiki – 2006. - №1. – s.31-45. **4. Synov V.M.** Korektsiina psykhopedahohika. Olihofrenopedahohika: Pidruchnyk. – Chastyna I. Zahalni osnovy korektsiinoi psykhopedahohiky (olihofrenopedahohiky). – K.: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2007. – 238 s. **5. Stadnenko N.M.,** Korniienko A.A. Deiaki umovy formuvannja pozytyvnoho stavlennja do profesiino-trudovoho navchannja v uchniv dopomizhnoi shkoly // Voprosy defektolohyy: Vyp.12. – K.: Rad. shkola,1978. – S.47-53. **6. Turchynska K.M.** Proforyentatsyia vo vspomohatelnoi shkole. – K.: Radianska shkola, 1976. – 126 s.